

ΠΕΡΙΒΟΛΟΣ

II

INSTITUT D'ÉTUDES BYZANTINES
DE L'ACADÉMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS
ÉTUDES № 44/2
FONDATION DE SAINT MONASTÈRE DE HILANDAR

ΠΕΡΙΒΟΛΟΣ

Tome II

Mélanges offerts à Mirjana Živojinović

Rédacteurs

Dejan Dželebdžić, Bojan Miljković

Secrétaires

Bojana Pavlović, Miloš Živković

BELGRADE

2015

ВИЗАНТОЛОШКИ ИНСТИТУТ
СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА И УМЕТНОСТИ
ПОСЕБНА ИЗДАЊА 44/2
ЗАДУЖБИНА СВЕТОГ МАНАСТИРА ХИЛАНДАРА

ΠΕΡΙΒΟΛΟΣ

Књига II

Зборник у част Мирјане Живојиновић

Уредници

Бојан Миљковић, Дејан Целебуић

Секретари

Милош Живковић, Бојана Павловић

БЕОГРАД

2015

Прихваћено за штампу на седници Одељења историјских наука САНУ
25. фебруара 2015. године.

Ова књига објављена је уз подршку
Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

САДРЖАЈ – TABLE DES MATIÈRES

Књига I – Tome I

<i>Гордана Радојчић-Костић, Бојана Павловић, Библиографија академика Мирјане Живојиновић (Bibliographie de l'académicienne Mirjana Živojinović) -----</i>	15
<i>Предраг Коматина, О првом помену монаштва на Атону -----</i>	27
<i>Predrag Komatina, On the first reference to monasticism on Mount Athos -----</i>	33
<i>Andreas Rhoby, Lexikographisch-sprachliche Bemerkungen zu den byzantinisch-griechischen Urkunden des Heiligen Berges Athos -----</i>	35
<i>Андреас Роби, Лексикографско-језичка запажања о грчким светогорским исправама –</i>	60
<i>Jean-Claude Cheynet, Les Tzintziloukai -----</i>	61
<i>Жан-Клод Шене, Цинцилуке -----</i>	71
<i>Frederick Lauritzen, An Athonite assembly described in the Typikon of Monomachos ----</i>	73
<i>Фредерик Лаурицен, Атонски сабор према опису у Мономаховом типикy -----</i>	81
<i>Ploutarchos L. Theocharides, The old monastery of Saint Panteleemon on Mount Athos (Paliomonastiro), once of the Thessalonian (tou Thessalonikeos) -----</i>	83
<i>Плутархос Л. Теохаридис, Стари Манастир Светог Пантелејмона на Атону (Paliomonastiro), некадашњи Солунчев (tou Thessalonikeos) манастир -----</i>	91
<i>Љубомир Максимовић, Владар и манастир -----</i>	93
<i>Ljubomir Maksimović, The ruler and his monastery -----</i>	98
<i>Бојана Крсмановић, Акт прота Герасима о уступању Хиландара Србима -----</i>	101
<i>Војана Крсмановић, The act of protos Gerasimos on ceding Hilandar monastery to the Serbs -----</i>	112
<i>Ирена Шпадијер, Алегорија раја код Светог Саве и Стефана Првовенчаног -----</i>	113
<i>Irena Špadijer, The allegory of paradise in the writings of St. Sava and Stefan the First-Crowned -----</i>	126
<i>Бојан Миљковић, Хиландарски игумански штап -----</i>	127
<i>Војан Миљковић, Hegoumenos' baton of Hilandar monastery -----</i>	137
<i>Виктор Савић, Устав за држање псалтира и Хиландарски типик -----</i>	139
<i>Viktor Savić, Rules for the use of the Psalter and Typikon of Hilandar -----</i>	147
<i>Πασχάλης Ανδρούδης, Ο πύργος του Αγίου Σάββα στη Μονή Χελανδαρίου Αγίου Όρους –</i>	149
<i>Πασχалис Андрудис, Пирг Светог Саве у Манастиру Хиландару на Светој Гори -----</i>	164

<i>Смиља Марјановић-Душанић, Повеље за лимски Манастир Св. апостола и српски владар као ретник апостолима</i> -----	167
<i>Smilja Marjanović-Dušanić, Le corpus des chartes pour le monastère des Saints Apôtres sur le Lim et le souverain serbe comme isapostolos</i> -----	175
<i>Даница Поповић – Марко Поповић, Келије Манастира Св. Николе у Дабру</i> -----	177
<i>Danica Popović – Marko Popović, Kellia of the monastery of St Nicholas in Dabar</i> ----	186
<i>Љубомир Милановић, Illuminating touch: Post-resurrection scenes on the diptych from the Hilandar monastery</i> -----	189
<i>Љубомир Милановић, Додир просветљења: сцене Христових посмртних јављања на Хиландарском диптиху</i> -----	203
<i>Срђан Пириватрић, Хронологија првих владарских аката краља Милутина издатих после освајања Скопља</i> -----	205
<i>Srđan Pirivatrić, Chronology of first charters of King Milutin, issued after the conquest of Skopje</i> -----	213
<i>Mihailo St. Popović, Das Kloster Hilandar und seine Weidewirtschaft in der historischen Landschaft Mazedonien im 14. Jahrhundert</i> -----	215
<i>Михаило Ст. Поповић, Манастир Хиландар и сточарство у историјској области Македонија у XIV веку</i> -----	225
<i>Olivier Delouis, Un acte de vente inédit de 1321: le monastère de Karakala et la famille des Kabasilas</i> -----	227
<i>Оливије Делуи, Један неиздати купопродајни уговор из 1321. године: Манастир Каракала и породица Кавасила</i> -----	249
<i>Драган Војводић, О времену издавања повеља којима краљ Душан потврђује Хиландару даривање Манастира Светог Ђорђа и села Уложишта, а Хрусијском пиргу поклања цркву у Липљану</i> -----	251
<i>Dragan Vojvodić, On the time when the charters were issued, confirming king Dušan's donation of the monastery of St. George and the village of Uložište to Hilandar, and the church in Lipljan to the Hrusia Pyrgos</i> -----	257
<i>Antonio Rigo, Le Mont Athos entre le patriarche Jean XIV Calécas et Grégoire Palamas (1344–1346)</i> -----	259
<i>Антонио Риго, Света Гора између патријарха Јована XIV Калеке и Григорија Паламе (1344–1346)</i> -----	283
<i>Небојша Порчић, The Menologem in Serbian Medieval Document-Making</i> -----	285
<i>Небојша Порчић, Менологом у обликовању српских средњовековних докумената</i> --	298
<i>Срђан Шаркић, Стицање својине ἐξ ἀγορᾶς у грчким повељама српских владара</i> ---	299
<i>Srđan Šarkić, Acquisitions of property ἐξ ἀγορᾶς in Greek charters of Serbian rulers</i> ---	308
<i>Војана Павловић, Mount Athos in the historical work of Nikephoros Gregoras</i> -----	309
<i>Бојана Павловић, Света Гора у историјском спису Нићифора Григоре</i> -----	321
<i>Ђорђе Бубало, Логос формула у хрисовуљи цара Стефана Уроша Манастиру Лаври (1361)</i> -----	323
<i>Djordje Bubalo, The Logos-formula in emperor Stefan Uroš's chrysobull to the Great Lavra monastery (1361)</i> -----	337

Књига II – Tome II

<i>Φαίδων Χατζηαντωνίου</i> , Το κωδωνοστάσιο της Μονής Παντοκράτορος -----	339
<i>Федон Хадзиандониу</i> , Звоник Манастира Пантократор -----	357
<i>Станоје Бојанин</i> , Две изгубљене повеље Бранковића и њихова компилација (Хиландар № 58 и № 59) -----	359
<i>Stanoje Bojanin</i> , Two lost charters of the Brankovićs' and their compilation (Chilandar № 58 and № 59) -----	382
<i>Κάτια Λοβέρδου-Τσιγαρίδα</i> , Άγνωστες βυζαντινές επενδύσεις εικόνων από μονές του Αγίου Όρους -----	385
<i>Katja Loverdou-Tsigarida</i> , Непознате иконе са оплатом из светогорских манастира -----	395
<i>Миодраг Марковић</i> , О представама Светог Саве Српског у Ватопеду, с посебним освртом на фреску у Параклису Светог Димитрија -----	397
<i>Miodrag Marković</i> , About representations of St Sava of Serbia in Vatopedi monastery, with special focus on fresco in the parekklesion of St Demetrios -----	406
<i>Raul Estangüi Gomez</i> , Actes autographes de l'empereur Manuel II Palaiologos conserves dans les archives du Mont Athos -----	409
<i>Раул Естангуи Гомез</i> , Аутографски акти цара Манојла II Палеолога сачувани у светогорским архивима -----	426
<i>Тамара Матовић</i> , Μετά θάνατον δῶρον у светогорским актима -----	427
<i>Tamara Matović</i> , Μετά θάνατον δῶρον dans les actes des monastères de l'Athos -----	441
<i>Гордана Јовановић</i> , О повељи деспота Ђорђа, Јована и деспотице Ангелине Манастиру Светога Павла на Светој Гори 1495, 3. новембра, у Купинику -----	443
<i>Gordana Jovanović</i> , The charter of despot Đorđe, Jovan and despina Angelina issued to the monastery of St Paul on Mount Athos on November 3, 1495, in Kupinik -----	455
<i>Гојко Суботић</i> , Припрата Саборне цркве у Кареји почетком XVI века -----	457
<i>Gojko Subotić</i> , Le narthex de l'église cathédrale à Karyés au début du XVI ^{ème} siècle -----	465
<i>Νίκος Διονυσόπουλος</i> , Γυναικείες παρουσίες στο Άγιον Όρος: τα οικογενειακά πορτρέτα της Έλενας Ράρες και της Ρωξάνδρας Λαπουσνεάνου, πριγκιπισσών της Μολδαβίας, στις Μονές Διονύσιου και Δοχειαρίου (16 ^{ος} αι.) -----	469
<i>Никос Дионисопулос</i> , О присуству жена на Светој Гори: породични портрети принцеза Молдавије Јелене Рареш и Роксандре Лапушњану у манастирима Дионисијату и Дохијару (XVI) век -----	482
<i>Зоран Ракић</i> , Заставице четворојеванђеља бр. 33 и 69 у библиотеци Манастира Хиландара -----	485
<i>Zoran Rakić</i> , Headpieces of tetraevangelia Nos. 33 and 69 in the library of the Hilandar monastery -----	493
<i>Ђорђе Трифуновић</i> , Упутство за одређивање хронологије у старим српским рукописима (рукопис Манастира Хиландара бр. 125) -----	495
<i>Đorđe Trifunović</i> , Instructions on determining chronology in old Serbian manuscripts (Hilandar monastery manuscript No 125) -----	503

<i>Ευθύμιος Ν. Τσιγαρίδας</i> , Άγνωστη εικόνα του Εμμανουήλ Τζάνε στη Μονή Μεγίστης Λαύρας στο Άγιο Όρος -----	505
<i>Εφθymiος Η. Цигаридаc</i> , Непозната икона Емануила Занеа у Манастиру Великој Лаври на Светој Гори -----	510
<i>Снежана Јелесијевић</i> , Карејски типик у препису јеромонаха Арсенија Суханова ----	513
<i>Снежана Елесиевич</i> , Карейский устав в списке иеромонаха Арсения Суханова ----	526
<i>Дејан Целебдић</i> , Две неиздате <i>омологије</i> о хиландарској Келији Светих Архангела у Кареји из друге половине XVII века -----	527
<i>Dejan Dželebdžić</i> , Two unpublished <i>homologiai</i> concerning the Hilandar cell of the Holy Archangels in Karyes from the second half of the 17 th century -----	539
<i>Kyriell Pavlikianov</i> , Il culto di San Costantino imperatore nei monasteri del Monte Athos --	541
<i>Кирил Павликианов</i> , Култ светог цара Константина у манастирима Свете Горе ----	548
<i>Татјана Стародубцев</i> , Икона Ваведeња са Светим Савом и Симеоном Српским и Светим Харалампијем у Црквеном византијском музеју у Митилини -----	549
<i>Tatjana Starodubcev</i> , The icon of the Presentation of the Virgin in the Temple with Sts Sava and Symeon of Serbia and St Charalambos in the Ecclesiastical Byzantine Museum at Mytilini -----	564
<i>Даница Петровић</i> , Хиландарски појци-писари у XVIII веку -----	567
<i>Danica Petrović</i> , Hilandar chanter-scribes in the 18 th century -----	577
<i>Милош Живковић</i> , Иконографска забелешка о сликарству хиландарског католикона: представа Светог Сисоја над гробом Александра Великог у ексонартексу ----	579
<i>Miloš Živković</i> , An iconographic note on the wall paintings of the katholikon of the Hilandar monastery: the depiction of St. Sisoes above the grave of Alexander the Great in the exonarthex -----	586
<i>Νικόλαος Αργ. Μερτζιμέκης</i> , Περί της Ξενοφοντινής <i>ἀμπελικῆς</i> του Αγίου Φιλίππου και τών σχέσεων των μονών Ξενοφόντος και Χελανδαρίου. Ιστορική έρευνα των αθωνικών πηγών -----	589
<i>Николаос Αργ. Μερзимекис</i> , Ο κсенофонтском <i>винограду</i> Светог Филипа и везама Ксенофонта и Хиландара. Историјско истраживање атонских извора -----	597
<i>Весна Пено</i> , Хиландарски појци и писари новијег доба -----	599
<i>Vesna Peno</i> , The Hilandar monastery chanters and scribes of modern time -----	605
<i>Jelena Bogdanović</i> , Le Corbusier's testimonial to Byzantine architecture on Mt. Athos --	607
<i>Јелена Богдановић</i> , Ле Корбизијеово сведочанство о византијској архитектури на Светој Гори -----	622

ТАМАРА МАТОВИЋ
(Византолошки институт САНУ, Београд)

МЕТА ΘΑΝΑΤΟΝ ΔΩΡΟΝ У СВЕТОГОРСКИМ АКТИМА*

Предмет рада су уговори о поклону чије су исправе похрањене у светогорским архивама. Аутор истражује да ли се међу њима налази специфични облик уговора о поклону – посмртни поклон, код којег је пренос власништва над предметом уговора одложен до тренутка смрти поклонодавца. Такав уговор има различит утицај на стварноправне и наследноправне односе, а у центру пажње овог рада су његове карактеристике у византијском праву.

Кључне речи: Уговор о поклону, *donatio mortis causa*, завештање, испорука, кауза, архиве светогорских манастира, аделфат.

1. Општа правна питања

Приликом анализе уговора о поклону који се закључују у *вези са смрћу поклонодавца* потребно је поћи од неспорних чињеница. То је уговор о поклону, што се може закључити дедукцијом – логичком операцијом, а у праву и обликом тумачења. Без сумње је да се за настанак таквог уговора подразумева сагласност две (или више) правно перфектне воље.¹ Ову општу и познату констатацију на самом почетку рада користимо да подвучемо једну од битнијих разлика тог уговора од других сродних давања *mortis causa*, која ће значајно усмерити ово истраживање и одредити правац тумачења докумената сачуваних у ризницама светогорских манастира. То значи да се

* Чланак садржи део резултата насталих на пројекту Византолошког института САНУ – *Традиција, иновација и идентитет у византијском свету* (ев. бр. 177032), који подржава Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Желим да се захвалим академику Мирјани Живојиновић, чије су драгоцене особине човека, научника и учитеља оставиле дубок печат у овом раду.

Аутор одговара за могуће превиде и грешке.

¹ С. Перовић, *Облигационо право*, Београд 1980, 197; О. Анђић, *Облигационо право*, Београд 2009, 295.

такав уговор о поклону суштински разликује од завештања или испоруке, који представљају једностране изјаве воље.²

Следеће питање којем је потребно посветити пажњу односи се на разликовање момента закључења уговора о поклону од тренутка када поклонопримац стиче право својине (или друго стварно право) на предмет уговора. Без сувишне дискусије о транслаторним дејствима уговора на овом месту,³ потребно је нагласити да настанак уговора у одређеним случајевима није довољна околност за пренос једног стварног права.⁴ У другим случајевима, елементарна сагласност воља која карактерише настанак консензуалних уговора, није довољна за настанак уговора о поклону.⁵ Важно питање ове тематике тиче се времена када даровани код таквог поклона стиче стварно право које му се уговором обећава.

Акти који су у средишту наше пажње потичу углавном из позновизантијског периода, у којем је Јустинијаново право и даље живо, али са одређеним феудалним особеностима које се нарочито изражајно испољавају на пољу имовинскоправних односа, чији је активни учесник и уговор о поклону. Различити правни послови који су закључивани из посебне каузе,⁶ у Јустинијановом праву су добили правну заштиту.⁷ За правоваљаност правног посла зачетог из такве специфичне каузе почела се захтевати форма од Константиновог права.⁸

² Упућујемо на литературу о каузи као битном елементу уговора, која, када је реч о уговору о поклону као доброчином правном послу, мора бити субјективна, односно, представља мотив обавезивања поклонодавца. Сматрамо да ова правила о уговору о поклону важе и за уговор о поклону који се закључује у вези са смрћу поклонодавца, в. о каузи код доброчиних послова *Перовић*, нав. дело, 331; *Анђић*, Облигационо право, 258, о субјективној теорији и 275. о каузи код доброчиних послова. Такође, в. одредницу "causa" у *Ž. Bujklič*, Forum Romanum, Beograd 2010, 206. (даље: *Bujklič*, Forum).

³ О транслативном дејству уговора в. *О. Сиванковић*, *М. Орлић*, Стварно право, Београд 2001, 72–73.

⁴ Уопштено о начину стицања, исто, 65; *Modus aquirendi* у римском праву, одредница у *Bujklič*, Forum, 521–523. О транслативности поклона у подкласичном праву в. *С. Шаркић*, Поклон у средњовековном српском праву, Истраживања 17 (Нови Сад 2006) 7–15, 8, в. и *Š. Šarkiћ*, The concept of will in Roman, Byzantine and Serbian mediaeval law, Forschungen zur byzantinischen Rechtsgeschichte 26 (Fontes Minores XI), Frankfurt am Main 2005, 427–433; као и *R. Morris*, Reciprocal gifts on Mount Athos, The language of gift in early middle ages, Cambridge 2010, 171–193, 173.

⁵ Радња предаје ствари код уговора о поклону може бити услов за настанак уговора, утолико говоримо о уговору о поклону као о формалном – тзв. реалном уговору. Дефиниција уговора о поклону закљученог међу живима из Шестокњижја, указује на то да је предаја предмета чин закључења уговора (*διδόμεν*), cf. *Konstantinou Armenopoulou*, Πρόχειρον νόμων ἢ Ἐξάβιβλος, ed. *K. G. Pitsakes*, Athena 1971, III, 1, 1; III, 9. Радња предаје ствари, насупротив томе, може представљати чин стицања права и као таква бити одвојена од конституисања уговора. 3. Мирковић и М. Ђурђевић мишљења су да је уговор о поклону у српском средњовековном праву такође био реалан уговор, за чији је настанак била неопходана и радња предаје ствари, в. 3. *Мирковић*, *М. Ђурђевић*, Правила о поклону у средњовековном српском праву, Анали Правног факултета у Београду 59 (2011) 63–90, 70, в. и *Шаркић*, Поклон, 8.

⁶ Та кауза је постојала увек када се неки правни посао обављао уз искључиву намеру да се повећа имовина једне стране, на рачун имовине друге стране (*animus donandi*), в. *D. Stojčević*, *Rimsko privatno pravo*, Beograd 1985, 279.

⁷ Правна заштита која је у Јустинијановом праву установљена за обећање поклона омогућавала је да се од тог тренутка говори о поклону као о извору облигације. С обзиром на то да је та правна заштита прописана у (царској) конституцији, овај правни посао су средњовековни правници сврстали у *pacta legitima*, код којих је проста сагласност воља (*nudum pactum*) нашла заштиту у царском пропису. Ур. исто, 276; 279.

⁸ Почев од Константинове конституције, поклон је посебан правни посао, одређене форме и садржине. Он преноси право својине предајом – која је део обавезне форме за његов настанак. Због тих карактеристика, поклон до Јустинијановог времена није стварао облигационо право на страни

У византијским правним зборницима налазе се одредбе које се тичу облигационоправних института и наследноправних института, релевантних за период XIV и XV века. Иако је већина одредаба у тим приватним или јавним кодификацијама позната и преузета из ранијих зборника – са претечом у Јустинијановом праву,⁹ пожељно их је самостално посматрати и испитати.

Облигационо право касновизантијског периода својеврсно је у бројним аспектима. Иако законици не говоре о измењеној природи бројних уговора типизираних у римском класичном праву, у правној пракси се налази на уговоре не тако јасних граница и једноставне природе за тумачење. У тим условима, уговор о поклону је, због његове специфичне природе, био веома погодан за остваривање различитих циљева. У том смислу, и поклони који у себи садрже – као битну – чињеницу смрти поклонодавца, имају сопствене правне циљеве, који се подударају са правним циљевима завештања или испоруке.

Конечно, потребно је увидети како два облика поклона закључених у *вези са смрћу поклонодавца*, прописана у Јустинијановом праву,¹⁰ делују у правном промету у каснијим вековима у Византији. Анализирајући сачуване изворе, желимо да утврдимо да ли византијско право познаје разлику између уговора о поклону закљученог у *изгледу смрти поклонодавца* и *уговора о поклону посмртног поклона*,¹¹ чије постојање истражујемо међу светогорским актима.

* * *

Уговор о поклону за случај смрти (donatio mortis causa) је уговор о поклону који се сачињавао у специфичним приликама. Таква је била природа тог уговора у римском праву – Јулијан и Паул саопштавају да се овај уговор закључује у једној од три могуће ситуације.¹² Први облик поклона за случај смрти закључивао се са жељом да одређено право на одређеној ствари после смрти поклонодавца припадне поклонопримцу као сингуларном сукцесору. То се постиже уговарањем *одложеног услова*, односно, стварањем клаузуле да ће

поклонопримца, cf. The Theodosian Code and Novels, ed. C. Pharr, Princeton 1952, VIII, 1, 1. Поред потребе предаје, за настанак уговора прописано је и регистровање поклона чији је предмет одређене вредности. За формализам поклона у византијском праву од значаја је Новела 50 цара Лава VI, у којој је као услов прописана писмена форма за пуноважност поклона чија вредност прелази 500 номизми, док је за поклоне ниже вредности довољно присуство три сведока, који би учињени поклон потврдили, cf. Les nouvelles de Léon VI, le Sage, eds. P. Noailles, A. Dain, Paris 1944, 192–194.

⁹ Веома важан елемент природе уговора о поклону преузет је из Јустинијановог права. Односно се на консензуалност уговора о поклону са предметом до 500 солида, при чему се за поклон више вредности постављао захтев писане форме, в. *Шаркић*, Поклон, 8. Ово решење у начелу је прихватио и цар Лав VI Мудри у поменутој Новели, са изменом висине вредности предмета, као и захтевом доказне форме код уговора о поклону ниже вредности.

¹⁰ Digesta, ed. T. Mommsen, Berolini 1899, XXXIX, 6.2; Digesta XXXIX, 6.35, 4; A. Маленица, Римско право, Нови Сад 2008, 296.

¹¹ На овом месту наглашавамо намерно заобилажење термина *поклон за случај смрти* за уговоре о поклону који настају у *вези са смрћу поклонодавца* у византијском праву. То је учињено због делимичне неистоветности правне природе тог уговора у византијском праву (која је једним делом и предмет нашег истраживања), са његовом правном природом у римском класичном праву, на коју се тај српски правни термин обично односи.

¹² Digesta XXXIX, 6.2; Digesta XXXIX, 6.35, 4.

уговорено право припасти поклонопримцу уколико надживи поклонодавца.¹³ Друге две прилике у којима се уговарао уговор о поклону за случај смрти обухватају смртну или другу (озбиљну) опасност,¹⁴ у којој поклонодавац преноси на поклонопримца оно што је предмет уговора о поклону, уз клаузулу да му то буде враћено ако опасност преживи.¹⁵ Ради се, дакле, о *раскидном услову*.¹⁶ Уговор о *поклону за случај смрти* је из тог разлога често дефинисан као уговор о поклону настао под раскидним условом.¹⁷

Два облика уговора о поклону закљученог у вези са смрћу поклонодавца која су кодификована у Јустинијановом праву, са важном разликом у тренутку преласка права својине, познају и византијски правни зборници. У два сукцесивна члана Еклоге, у глави која се тиче уговора о поклону, саопштава се правоваљани начин настанка ових уговора. У домаћем преводу Еклоге, у тим одредбама, Л. Маргетић истиче тренутак преласка својине, што се у члану 3. саопштава као *darovanje nekome s time da taj primi darovane stvari poslije njegove smrti a odmah mu predaje samo vlasništvo*,¹⁸ а у члану 4 као: *darovanje za slucaj smrti, tj. ono koje dolazi do učinka nakon smrti darovatelja*.¹⁹

Аутентична терминологија Еклоге,²⁰ која се у нешто другачијем облику проналази и у Прохирону, приказује опипљиву разлику између два облика тог уговора, коју, по свој прилици, римско класично право термилошки није познавало.²¹ Та разлика, чини се, није посебно термилошки наглашена ни у Маргетићевом преводу, односно, дата је описно. *Μετὰ θάνατον δωρεά*, као што име говори, поклони су који се дају после смрти поклонодавца. Поклонопримчево стварно право настаје тим чином, у том тренутку. Тај уговор могли бисмо

¹³ Маленица, Римско право, 296; М. Милошевић, Римско право, Београд 2008, 281. Ур. S. Spevec, Оporuka po statutu korčulanskom i spljetskom, Мјесећник правничкога друштва у Загребу 7 (1889) 339–349, 300. Аутор схвата *donatio post obitum* као правни посао у којем пресудну улогу има *одложни рок*, по чему се разликује од римског *donatio mortis causa*, у којем је тежиште на *услову* (а то је услов да поклонопримац надживи поклонодавца). У томе је, по ауторовом мишљењу, разлика између ова два посла будући да се *donatio post obitum* закључује између физичког лица и манастира или цркве, за коју није разумно поставити услов који се поставља код *donatio mortis causa*, но само рок. Напоменули бисмо и закључак који је изнео М. Ђурђевић у погледу уговорног односа поклонодавца и поклонопримца, пре поклонодавчеве смрти, в. М. Ђурђевић, Уговор о поклону за случај смрти, Зборник радова Правног факултета у Новом Саду 45/1 (2011) 241.

¹⁴ Digesta XXXIX, 6.3–39.6.4; Digesta XXXIX, 6.6.

¹⁵ Digesta XXXIX, 6.13, 1.

¹⁶ Ур. Ж. Бујуклић, Римско приватно право, Београд 2012, 311; Милошевић, нав. дело, 281.

¹⁷ Шаркић, Поклон, 13–14; М. Horvat, Rimsko pravo, Zagreb 1980, 343.

¹⁸ L. Margetić, Ekloga iz 726. godine i njezina važnost za našu pravnu povijest, Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, 1 (1980) 53–79, IV, 3. (даље: Margetić, Ekloga).

¹⁹ Isto, IV, 4.

²⁰ *διὰ προσδοκίαν θανάτου δωρεά* и *δωροῦμενος διατάζειται*, Ecloga – das Gesetzbuch Leons III und Konstantinos' V, ed. L. Burgmann, Frankfurt am Main 1983, IV, 4 – IV, 5.

²¹ Из Прохирона је, очигледно, та разлика усвојена и у српском средњовековном праву. Тако се у светосавском Номоканону прави разлика између две врсте поклона који су повезани са чињеницом смрти поклонодавца, *поклони за случај смрти*, в. Законоправило – Номоканон Светог Саве. Иловички препис. Фототипија, ур. М. Пејчковић, Београд 1991, 314а–314б; Мирковић, Ђурђевић, Правила о поклону, 74–75; Д. Панић, Поклон за случај смрти – од римског до српског права de lege ferenda, Бранич 125/3–4 (Београд 2012) 104–119; *исти*, Поклон за случај смрти у српском праву de lege ferenda – појам, карактеристике и правна природа, Правни живот 10 (Београд 2012) 801–816.

назвати *ἰοσμρῖνιμ ἰοκλονομ*.²² Његова превасходна улога је располагање *mortis causa*, које се остварује преко *одложеног рока* који је уметнут у *регуларан* уговор о поклону, а односи се на поклонодавчеву смрт.

Облик из следећег члана се назива (*δωρεά*) *ἐν αἰτίᾳ θανάτου*.²³ То су поклони мотивисани очекиваном или могућом смрћу поклонодавца, учињени у *изгледу нејосредне* или *јосредне смрῖне οἰασносῖιι*. Склони смо да упоређујемо облик уговора о поклону из члана 4 са другим обликом поклона за случај смрти римског класичног права (који се односи на смртну или другу озбиљну опасност). Сличност, по нашем мишљењу, постоји и уколико се размотре прилике у којима се закључује тај уговор, а које су наведене у наставку, члану 4, главе XII, Прохирона.²⁴ Исто разграничење преузето је у Шестокњижју, који је због периодизације исправа које су средишту наше пажње међу релевантним правним изворима.²⁵

Због природе друге уговорне стране – поклонопримца, у уговорима о поклону који су нам предочени, неопходно је консултовати и зборнике црквеног и канонског права из одговарајуће епохе. Прописи о поклону који се налазе у Синтагми Матије Властара колекција су већ виђених одредаба,²⁶ међутим, без регулисања посмртног поклона, као и без поделе поклона на оне који се закључују *inter vivos* и *mortis causa*, која се готово увек среће у византијским зборницима при дефинисању таквог уговора.

²² Jus graecoromanum II, eds. J. P. Zepos, J. Zepos, Athena 1932, XII, 3. (даље: Procheiron). О посмртном поклону в. *Бурђевић*, Уговор о поклону, 241–256.

²³ Procheiron, XII, 4.

²⁴ *Τρία ἐστὶν εἶδη τῶν ἐν αἰτίᾳ θανάτου δωρεῶν. Ἐν μὲν, ὅτε μηδενὸς ἐπηρεημένου φόβου δωρεῖται, διὰ μόνην ἐλπίδα φυσικοῦ θανάτου. Δεύτερον δὲ, ὅτι τις διὰ τὸν ἐπηρεημένον ἐξῶθεν καὶ οὐκ ἐκ τοῦ λαμβάνοντος θάνατον δωρεῖται, ἐφ' ᾧ παραρηῖμα δεσπόσαι τὸν λαβόντα Τρίτον, ὅτε δι' ἀποδημίας κίνδυνον δίδοται, ἐφ' ᾧ τὸν λαβόντα μὴ δεσπόσαι, ἕως ἂν ὁ δεδωκὼς ἀποθάνῃ. Οἶον ὁ κίνδυνον ληστῶν ἢ πολεμίων, ἢ ναυάγιον, ἢ τόπους ἐπιβουλευομένους εὐλαβοῦμενος.* Неки аутори употребљавају термин *δωρεὰ αἰτία θανάτου* за оба облика уговора о поклону који се закључују у *вези са смрћу поклонодавца*, cf. *E. Paragianni*, Ἡ νομολογία τῶν ἐκκλησιαστικῶν δικαστηρίων τῆς βυζαντινῆς καὶ μεταβυζαντινῆς περιόδου сὲ θέματα περιοριστικοῦ δικαίου, III Κληρονομικὸ δίκαιο, Athena 2010, 56–59. Други пак, при описивању таквих поклона у византијском праву, задржавају латински епитет *mortis causa*, cf. *L. Bénou*, Pour une nouvelle histoire du droit byzantine, Théorie et pratique juridique au XIV siècle, Paris 2011, 262–263. Код *И. Медведев*, Очерки византијској дипломатики, Ленинград 1988, 133, нашли смо у употреби епитет *post mortem* који, по нашем мишљењу, адекватно описује сачуване уговоре о поклону који се закључују у *вези са смрћу поклонодавца* у византијском праву.

²⁵ Ἐξάβιβλος, I, 4, в. и I, 5. То је одредба која је дословно преузета из Прохирона. Ипак, на неким местима у овом правном извору може се срести недоследност у погледу тог питања. Уп. Ἐξάβιβλος, I, 2. Ради напомене, поменућемо да су и Василике терминологијски недоследне. Иако преузимају текстове и терминологију класичних правника, у грчком преводу циркулишу оба термина споменута у Еклоги и Прохирону, cf. *Basilicorum libri 60*, eds. *H. J. Scheltema, D. Holwerda*, *N. van der Wal*, Groningen 1953–1988, XLVII, 3. Такође, у једном још млађем извору, који говори о забрани стицања поседа преко поклона са дејством *mortis causa* (који год облик да је законодавац имао у виду), говори се о *δωρεὰ θανάτου αἰτία*. Верујемо да се ту ради о заједничком називу за два облика поклона који се закључују у *вези са смрћу поклонодавца*, cf. *Les Nouvelles des empereurs macedoniens*, ed. *N. Svoronos*, Athènes 1994, 68–69.

²⁶ У оквиру групе одредаба под словом Δ, у Синтагми се среће глава која се бави поклоном (13), *Σύνταγμα τῶν Θείων καὶ Τερῶν Κανόνων VI*, eds. *G. Rhalles, M. Potles*, Athena 1854, 237–238. Уп. Матија Властар, Синтаγμα, пр. *Т. Субојин-Голубовић*, Београд 2013, Д 12.

Поклон који се закључује у вези са смрћу поклонодавца је, из оправданих разлога, често упоређиван и донекле изједначаван са испоруком.²⁷ Легат или испорука представља сингуларну сукцесију којом легатару припада право чије ће испуњење, по правилу, моћи да захтева од универзалних оставиоцевих наследника.²⁸ Закони предвиђају заштиту универзалним наследницима од оставиоцевих разноврсних располагања путем установе која носи назив по римском правнику Фалцидију.²⁹ Најмање трећина имовине оставиоца не сме бити оптерећена (*mortis causa*) располагањима, укључујући ту и испоруку, као и располагање поклоном који се закључује у вези са смрћу поклонодавца.³⁰

2. Поклон Теодора Ватаца манастиру Свих Светих³¹

Почетни подаци који су од значаја за правно тумачење уговора своде се на описивање његових битних елемената, видљивих из сачуваног документа.

На основу документа, сачињеног и потписаног у Цариграду од стране *номофилакса*, ђакона Лава Атрапе,³² сазнаје се о правном послу – уговору о поклону закљученог дана 15. 10. 1445. године (15. 10. IX индикта),³³ између

²⁷ Класични правник Флорентин оценио је легат као *умањење заосијавијшине којим осијавилац жели некоме да подари нешто од онога што би иначе пришло наследнику* (Digesta XXX, 1. 116). У том питању легат се по свом правном циљу изузетно приближава поклону који има дејство *mortis causa*. Из тог разлога истраживачи често *donatio mortis causa* одвајају од тзв. општег уговора о поклону, в. А. Malenica, *Poklon u rimskom pravu*, Novi Sad 1977, 9–10 (докторска дисертација). Ипак, легат као установа конституише се једностраном изјавом воље, па ова одлика разграничава два правна посла по природи, в. *Bujuklić*, Forum, 439.

²⁸ У римском праву дејство легата могло је бити облигационоправне или стварноправне природе. У вези легата који су имали стварноправну природу у класичном праву, тренутак прибављања тог права изазива бројна спорења. Јустинијан је установио правило по којем легат има ону природу тог му тестатор додели, но, обехано право се није могло стећи пре момента делације, в. *Bujuklić*. Forum, 441; А. Berger, *Encyclopedic dictionary of Roman Law*, Philadelphia 1968, 541. О дејству легата в. Б. Благојевић, *Наследно право – белешке по предавањима одржаним на Правном факултету у Београду*, Београд 1951, 313; *Анђић*, *Наследно право*, 252–261, в. и Ἐξάββλος, VII.

²⁹ Фалцидијева четвртина је установа римског права која подразумева очување једне четвртине имовине оставиоца од располагања, тако да она, неокрњена, припадне наследнику. Цар Јустинијан је у Новели XVIII, 1 четвртину имовине свео на трећину имовине – за случај да оставилац има до четири детета, и половину имовине – за случај да оставилац има више од четири детета. Тиме је Фалцидијева четвртина термилошки превазиђена, а у Прохирону и Шестокњижју се означава као *φαλκίδιος*, са садржинским решењем из Новеле цара Јустинијана, cf. Prochiron XXXII, Ἐξάββλος, IX. О том питању в. С. Шаркић, *Појам тестамената у римском, византијском и српском средњовековном праву*, Трећа конференција византолога, Београд–Крушевац 2002, 85–91, 87 нап. 13.

³⁰ В. одлуку охридског архиепископа Хоматина (XIII в.), у којем потврђује *δωρεὰ θανάτου ἀτιὰ* као располагања које не смеју угрозити *φαλκιδίαι*, Demetri Chomatani – *Ponemata diaphora*, ed. G. Prinzing, Berlin 2002, 95 (24).

³¹ Actes de Lavra III, eds. P. Lemerle, A. Guillou, N. Svoronos, D. Papachryssanthou, Paris 1979, n° 170, 190–191.

³² Ibidem, n° 170A.

³³ О садржини уговорних односа детаљно се сазнаје на основу преписа исправе (документ А), који је у јуну (IX индикта) 1447. године по тексту Теодора Ватаца сачинио *номофилакс* Лав Атрапа, ibidem, n° 170A. О карактеристикама те титуле и документима који настају у канцеларији *номофилакса*, cf. J. Darouzzès, *Recherches sur les φφίκα de l'Église byzantine*, Paris 1970, 314. Већ из тог документа може се закључити да оригинална исправа није била нотарска исправа. Наиме, у документу А, који представља канцеларијски препис првобитног писмена, текст се приповеда у првом лицу, а *πρωповедач*, Теодор Ватац, не спомиње нотара или састављача оригиналног документа, већ наглашава да ју је сам написао и потписао (*τὸ παρὸν οικειόχειρόν μου γράμμα*).

Теодора Ватаца и монаха Мелетија, оснивача, игумана и у овој ствари правног заступника светогорског манастира Свих Светих.³⁴ Предмет уговора о поклону је непокретност коју је Теодор Ватац прибавио путем уговора о купопродаји, о чему у акту обавештава.³⁵ Реч је о кући у Цариграду, коју поклонодавац дарује манастиру. Уговор предвиђа пренос права својине на непокретности, поклонопримцу – манастиру.³⁶

Питања која је у циљу ближег одређивања правне природе односа Теодора Ватаца и манастира Свих Светих потребно испитати, односе се на чињеницу да је уговор о поклону учињен са модалитетима: роком³⁷ и својеврсним налогом³⁸. Посебна карактеристичност овог уговорног односа повезана је са временски удаљеним *иреновом*³⁹ првобитне облигације.

За уговорне односе Теодора Ватаца и манастира Свих Светих од значаја је и закључење новог уговора преко којег је фактичка власт над кућом и после јуна 1447. године припадала Теодору Ватацу.⁴⁰

Спорни (фиктивни) стицај правних основа у односима поклонодавца и манастира, који се уочава у документу А, није могуће разјаснити без анализе садржаја документа Б.⁴¹ Из тог документа сазнаје се природа и сврха клаузуле која се саопштава у документу А (I. 10–16).

* * *

Рок. Одложни рок се изричито уговара. Теодор Ватац у документу саопштава да ће пренос својине на непокретности бити одложен до тренутка његове смрти, када ће кућа *ирѣиасѣи манастиру* (*μετὰ θάνατόν μου καὶ εἶναι τῆς μουῆς*).⁴² За разлику од бројних уговора о поклону који се уговарају *из разлога смртности* као одлике људске природе, овде је извесна будућа околност – смрт једног уговореника, поклонодавца Теодора Ватаца, *иравна чињеница*, јер се за њу везао тренутак преноса права. То значи да је, поред облигационог односа који је установљен закључењем уговора, поклонопримчево стицање стварног права на непокретности из тог уговора везано за одложни рок. Одговор на питање када би манастир, поред одговарајућег правног основа, могао да предузме радњу прибављања права дат је управо уговарањем рока.⁴³

Lavra III, n° 170A, I. 7. *Медведев*, Очерки, 131–132. Клаузулу (Lavra III, n° 170A, I. 10–16), о којој ће бити речи у даљем тексту, такође приповеда Теодор Ватац, а она је обједињена у овом документу сачињеном од стране Лава Атрапе.

³⁴ Ibidem, I. 1–2.

³⁵ Ibidem, I. 2.

³⁶ Ibidem, I. 4.

³⁷ Loc. cit.

³⁸ Ibidem, n° 170A, I. 8–9.

³⁹ *Пренов или новација је начин ирресѣанка иосѣиојеђе обавезе, иуѣиѣм сѣоразума иовериоца и дужника да је замене новом обавезом, а ѣа нова обавеза иреба да има различѣи иредмеѣи или основ у односу на раније иосѣиојеђу обавезу, в. Перовић*, Облигационо право, 132; Lavra III, n° 170B.

⁴⁰ Ibidem, n° 170A, I. 10–16.

⁴¹ Ibidem, n° 170B.

⁴² Ibidem, n° 170A, I. 4. Уп. посмртни поклон сачуван у архиви серског манастира Јована Претече, *L. Venou*, Le Codex B du Monastère Sainte-Jean-Prodrome Serrès, Paris 1998, 79, n° 33.

⁴³ О начину стицања својине у ужем смислу у византијском праву позног периода в. *Vénois*, Droit byzantine, 248. Везано за одложни рок, занимљиво је упоредити српски средњовековни уговор

Интересантан за то питање и пригодан за упоређење јесте поклон који су велики *ѿримикирије* Јован и његова супруга Ана 1374. године учинили манастиру Ватопеду, а који је подразумевао стицање својине над виноградом од стране поклонопримца, али уз задржавање права плодуживања од стране поклонодаваца за време њиховог живота.⁴⁴ Иако је право својине прешло на поклонопримца закључењем уговора, право плодуживања половине приноса са винограда остало је на поклонодавцима као носиоцима овлашћења. Занимљиво је да је то наглашено у акту, који саопштава да ће монаси и ући у посед одмах, али да ће потпуну својину над виноградом остварити тек после смрти поклонодаваца.⁴⁵

Интересантно је анализирати даровање за *сѣас душе* у уговорима о поклону *inter vivos*, који су веома чести међу светогорским актима.⁴⁶ Даровање за спас душе не подразумева прелажење својине на предмету поклона после смрти поклонодавца, па у правном смислу, нема повезаност са тренутком његове смрти.⁴⁷ О том питању може да посведочи једноставна исправа сачувана у

о поклону Николе Утоличића и његове мајке, који такође подразумева пренос својине над предметом уговора после смрти поклонодаваца. догдѣ нестѣ живѣ Никола и његова мати, да си дрѣже онези село и црковь како всакоу вѣштину... а по Николинѣ животѣ и његове матере да не влагѣ нитко онѣдзи селоу ни црковнио тѣкцо црковь царства дн Дрхагтељ и тѣзи села съ всѣдн деггацин и правинаци како соу прѣжде дрѣжали деггю собоу отъкоде соу заселены. А. Соловјев, Одабрани споменици српског права од XII до краја XV века, Београд 1926, 691.

⁴⁴ Actes de Vatopeđi II, eds. J. Lefort, V. Kravari, C. Giros, K. Smyrlis, Paris 2006, 382, n° 141, l. 10–17.

⁴⁵ Ibidem, l. 17–18. Уп. поклон Јована и Ане манастиру Пантократора, Actes du Pantocrator, ed. V. Kravari, Paris 1979, 91, n° 9.

⁴⁶ Таква даровања нису карактеристична само за период позне Византије. О даровањима за спас душе у претходним периодима, cf. D. Caner, Alms, Blessings, Offerings: The repertoire of Christian Gifts in Early Byzantium, The gift in Antiquity, New York, 2013, 25–45. О даровањима за спас душе у далматинском подручју средњег века, v. Z. Ladić, Legati kasnosrednjovekovnih dalmatinskih oporučitelja kao izvor za proučavanje nekih oblika svakodnevnog života i materijalne kulture, Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti HAZU 21 (Zagreb 2004) 1–28. Иако рад не одликује прецизност правне терминологије, спроведено истраживање нам је било од значаја. Такође, за компаративни приступ в. и Z. Ladić, Oporučni legati pro anima i ad pias causas u europskoj historiografiji. Usporedba s oporukama dalmatinskih komunā, Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti HAZU 17 (Zagreb 2000) 17–29. О радњама или ритуалима који се спроводе за *сѣас душе* у правним пословима *mortis causa*, В. Живковић, Молитве про remedio animae у Котору XIV века, Balcanica 35 (2004) 273–283. и V. Živković, Medieval concerns for soul salvation. Testamentary Bequests to the Franciscan Order in Kotor (Cattaro) 1326–1337, Balcanica 43 (2012) 67–80. Располагања у корист цркве за спас душе, праћена годишњим задушницама, тзв. *anniversaria* анализирао је и Spevec, Oporuka, 302. Овом питању посвећивала се и N. Klaić, Tribuni i consules zadarskih isprava X i XI stoljeća, ЗРВИ 11 (1968) 67–92, и ista, Problem najstarije dalmatinske privatne isprave, ЗРВИ 13 (1971) 57–73. Уп. студију С. Шаркића о средњовековном српском поклону, у којој аутор напомиње *сѣас душе* и *ѿмен* као специфичне налоге у уговору о поклону, које су духовна лица за узврат поклону чинили. Шаркић, Поклон, 13. Посебан значај за ову тему има истраживање које је крајем XIX спровео С. Спевец, у којем су анализирани једностранни и двострани правни послови за *сѣас душе*, v. Spevec, Oporuka, 339–349, 302.

⁴⁷ Из тог разлога неприхватљива је констатација А. Соловјева, који поклоне за спас душе назива правним пословима *mortis causa*, што је исправно приметно С. Шаркић, в. А. Соловјев, Законодавство Стефана Душана, цара Срба и Грка, Београд 1928, 115; уп. Шаркић, Поклон, 13–14. Исправа номика Гуњанина из Трепче, у којој је Ђ. Бубало препознао елементе располагања за душу (*завештање*) које би се могло окарактерисати као посмртни поклон (*μετὰ θάνατον δόρον*), аутор ове драгоцене студије о српским номима назива *donatio mortis causa*. Већ смо навели разлоге из којих избегавамо термин *donatio mortis causa*, будући да може бити недовољно прецизан у правном смислу. Термин *завештање*, који се на више места употребљава за опис важног елемента овог располагања, никако не би могао бити схваћен као правни термин, с обзиром на то да је у питању уговор (споразум)

архиви манастира Ватопеда, сачињена 1331. године. Уговара се да поклонодавац, свештеник Никола Владон, даје предмет уговора датума када је исправа написана, што означава прелазак својине без одлагања. Кратко се напомиње да је то даровање учињено *за с̄иас душе (τοῦτο γὰρ παραδίδομι ἐνεκεν ψυχῆς σωτηρίας)*.⁴⁸ Слична ситуација је и у нешто комплекснијем уговору о поклону, закљученом 1311. године између Дукопула и манастира Дохијара, у којем такође нема речи о одложеном преносу права својине, иако је поклон учињен *за с̄иас душе*.⁴⁹ У исправи која сведочи о поклону Георгија Каламија и његове супруге манастиру Ивирун *за с̄иас душа*, сачињену 1309. године, наглашено је да предмет уговора о поклону припада манастиру од тог дана.⁵⁰ Према томе, поклони за спас душе представљају очигледан пример располагања међу живима и нису повезани са *ἰοσμρ̄ῑним ἰοκλονима*, код којих је пренос власништва одложен.⁵¹

На проблем уговарања одложеног услова у уговору о поклону наслања се проблем опозивости тог уговора. Због тога је потребно поменути следећа два питања: право поклонодавца на опозив уговора о поклону и уговарање раскидног услова у овом уговору.

На почетку, разумно је истаћи да се ниједан од та два проблема не јавља у уговору о поклону поклонодавца Теодора Ватаца. Из тог разлога, прво питање поприма теоријски карактер, свдећи се на препознавање законских одредаба које би на њега одговориле, што превазилази оквире овог рада. Са друге стране, међу актима које смо посматрали зачуђује број уговора о поклону у којима је неповредивост поклонопримчевог права, како од стране поклонодавчевих наследника, тако и од стране трећих лица, наглашена и обично праћена клетвама.⁵² Међутим, неопозивост уговора у смислу који нас занима, подразумева одрицање од права на опозив уговора од стране самог *ἰοκλονодавца*.⁵³ Такав случај среће се код уговора о поклону Михаила Цамвлака, у којем се поклонодавац одриче опозивости поклона који је начинио манастиру Ватопеду, у четвртој деценији XIV века.⁵⁴ Слично томе, у већ поменутом поклону који су Јован и Ана начинили

између Радосаве и манастира Светог Павла (како је и сам аутор констатовао), а не једнострани правни посао неког лица, в. *Б. Бубало*, Српски номици, Београд 2004, 192; прилог VI.

⁴⁸ Vatopeði II, n° 76, l. 4.

⁴⁹ Actes de Docheiariou, ed. N. Oikonomidès, Paris 1984, 116, n° 11.

⁵⁰ Actes d'Iviron III, eds. J. Lefort, N. Oikonomidès, D. Papachryssanthou, V. Kravari, H. Métréveli, Paris 1994, 176, n° 71, l. 14–16.

⁵¹ О једностраним располагањима за спас душе, в. *Spevec*, Oporuka, 302–303.

⁵² О овој теми cf. *H. Saradi*, Cursing in the Byzantine Notarial Acts: A Form of Warranty, Byzantina 17 (1994) 441–533.

⁵³ Правила о опозиву правног посла односе се највише на његову теретност, односно добродољност. С обзиром на то да је поклон у начелу бесплатан правни посао, правила о опозивости то подржавају. Она обухватају најчешће таксативно наведене случајеве у којима се поклон може опозвати, односно, раскинути од стране поклонодавца, в. *Malenica*, Poklon u rimskom pravu, 297–298. Основи који важе за опозив у српском средњовековном праву, детаљно су испитали *Мирковић*, *Ђурђевић*, Правила о поклону, 63–90, као и *Шаркић*, Поклон, 7–12. Ова правила су махом преузета из византијског права. Није наодмет погледати и правила наведена у Јустинијановим Институцијама, која су установљена, конкретно, у односу на поклон закључен у *vesi sa smr̄hu ἰοκλονодавца*. Тако се једнострани раскид оваквог поклона чини оправданим у три ситуације: у случају оздрављења поклонодавца, у случају жеље за опозивом поклонодавца, и у случају да поклонопримац умре први, cf. Institutiones, ed. P. Krueger, Berolini 1899, II, 7.

⁵⁴ Vatopeði II, n° 135, l. 34–35.

манастиру Ватопеду, такође се наглашава неопозивост, са додатком да ће чињеница промене места боравишта супружника бити нерелевантна за опстанак тог уговора.⁵⁵ *Уговор о поклону за случај смрти*, какав су дефинисали римски класични правници, закључивао се у посебним околностима код којих је још наглашенија потреба за могућношћу опозива.⁵⁶ Посебне околности су остале уткане у каузу тог уговора и у његовом средњовековном облику. Из тог разлога сасвим је прихватљива теоријска могућност његовог опозива. Нажалост, ниједан документ који би то посведочио није очуван.⁵⁷ Раскидни услов оправдан је и могућ у уговорима о поклону који се закључују међу живима, о чему сведоче и уговори који се налазе међу светогорским актима.⁵⁸

Налог. Уговор о поклону је традиционално добротини правни посао, код којег уговорна обавеза настаје искључиво на страни поклонодавца. То је обавеза преноса одређеног права.⁵⁹ То што је располагање поклонодавца посмртним поклоном блиско другим једностраним правним пословима *mortis causa* отвара могућност тумачења налога који је учињен на терет поклонопримца из тог уговора, према начину на који се тумаче налози учињени на терет завештајног или законског наследника, као и легатара. Радње у добротиним правним пословима учињене на терет трећих лица, чије испуњење пре свега зависи од његове савесности (*bona fides*) познавало је још римско класично право.⁶⁰ Такав додатак у уговору о поклону, у Византији позног периода, био је штићен у оквирима црквеног права.⁶¹

Аутор је склон да *налог* којим је Теодор Ватац *οἰθηρεῖται* манастир Свих Светих, у правном смислу, сврста у ту категорију. Обавеза манастира

⁵⁵ Ibidem, n° 141, l. 18–21.

⁵⁶ Штавише, по мишљењу римског класичног правника Елија Марцијана, које је кодификовано у Дигестима, онај поклон за случај смрти код којег је уговорено поклонодавчево одрицање од права на опозив, биће третиран као *οἰθηται* уговор о поклону, cf. Digesta XXXIX, 6.27; cf. G. Michaelides-Nouaros, Contribution à l'étude des pactes successoraux en droit byzantin, Paris 1937, 57. О односу поклона за случај смрти и завештајних располагања, у смислу опозива, пише Spevec, Oporuka, 339.

⁵⁷ Наишли смо на један уговор о поклону карактеристичног по преласку својине без одлагања, који је после закључења био опозван од стране поклонодавца, cf. Actes de Chilandar, eds. L. Petit, V. Korabiev, Saint-Petersbourg 1911, n° 85.

⁵⁸ Посебно интересантна су два уговора из XIV века, класификована као уговори о поклону, у којима поклонодавац ограничава трајање уговора на време уживања проније, cf. Docheiaricou, n° 13, 14; Iviron III, n° 71, l. 16–17, у којем се пак наглашава да ће учињени поклон важити „вечно“.

⁵⁹ Stojčević, Rimsko privatno pravo, 207; Маленица, Римско право, 297.

⁶⁰ *Fideikomisom* је првобитно називана молба за испуњење какве било радње при којој се računalo на част, на веру лица коме је молба упућена. Оваква молба била је моралне а не правне природе. Замолјени није могао бити правним средствима принуђен да испуни овакву молбу. Међутим, од доба принципата, ове својеврсне молбе у добротиним правним пословима добијају правну заштиту. Фидеикомис је у римском праву неодвојиво повезан са наследноправним пословима, односно, оптерећује универзалног наследника, легатара или неко треће лице, Stojčević, Rimsko privatno pravo, 176. За *modus* погледати и С. Троицки, Ктиторско право у Византији и немањихкој Србији, Глас СКА 86 (1935) 86.

⁶¹ У вези те теме, треба поменути случај дароватељке Теодоре Комнине Синахерине, која је обдаровала манастир Ватопед почетком XIV века. О том уговорном односу сведочи документ из архиве манастира Ватопеда, у којем дароватељка напомиње да се у будућности, у случају опозива уговора, неће позивати ни на један суд. Тај захтев јединствен је елемент садржине тог уговора, cf. Actes de Vatopédi I, eds. J. Bompaire, J. Lefort, V. Kravari, C. Giros, Paris 2001, 224, n° 38.

Свих Светих састоји се од одређених црквених радњи – службе за покој душе поклонодавчевих родитеља (*μνημόσυνον*).⁶² Међутим, међу уговорима о поклону срећу се различити налози. Неки од њих су сведени на молебане и помене за поклонодавца или његове сроднике, или на истицање ктиторске делатности поклонодавчеве породице. Ипак, у неколико случајева среће се *налог* карактеристичан за средњовековни уговор о закупу, који подразумева побољшање квалитета предмета уговора о поклону, односно, одржавање или унапређење поклоњене непокретности.⁶³

Сīицај основа. Право својине на непокретности преноси се са Теодора Ватаца на манастир Свих Светих одложно. До тог тренутка, поклонодавац Ватац остаје титулар права својине, односно носилац овлашћења које то право подразумева.⁶⁴ Таква поставка ствари одговара речима документа, у којима се на самом почетку саопштава да ће кућа припасти манастиру после Ватачеве смрти. Међутим, клаузула која се налази у другом делу документа А, датирана 1. 9. 1447. године, предвиђа неочекивано решење.⁶⁵ Наводи се да ће Теодор Ватац, који остаје у поседу куће, плаћати манастиру годишњу закупнину до смрти.⁶⁶ После дефинисања висине закупнине, следе одредбе које регулишу редовне и нужне трошкове.⁶⁷ Није спорно да је манастир као закуподавац по тој клаузули могао да да у закуп ствар на којој (још увек) нема право својине.⁶⁸ Спорна је потреба наглашавања чињенице да предмет поклона остаје у поседу поклонодавца до његове смрти.⁶⁹ Уколико се погледа документ В, датиран јуном 1447. године, у којем се предвиђа промена у правном основу у уговору Теодора Ватаца и манастира, правни односи постају јаснији. Поклонодавац и поклонопримац су, како се чини, најпре предвидели *ἵοσμρῑни ἵοκλον* манастиру,⁷⁰ који су затим, пре-

⁶² Lavra III, n° 170A, l. 8–9.

⁶³ Упечатљив пример је даровање Марије Агиоритисе (XV век), праћено налогом игуману Данилу и монасима Дионисијевог манастира. Налог је подразумевао одржавање Маријине келије, као и њено претварање у засебни манастир, уколико је могуће, Actes de Dionisiou, ed. N. Oikonomidès, Paris 1968, 110, n° 19. Питање побољшања квалитета предмета поклона поставља се и у документу Iviron III, n° 71.

⁶⁴ Верујемо да би другачија ситуација била напоменута у документу, као што је учињено у великом броју исправа које смо испитали.

⁶⁵ Lavra III, n° 170A, l. 10–16.

⁶⁶ Ibidem, l. 13.

⁶⁷ Ibidem, l. 13–15.

⁶⁸ Једна од могућности при закључењу уговора о закупу, v. Stojčević, Rimsko privatno pravo, 266.

⁶⁹ О утицају политичке ситуације XV века на правне односе може се посебно добро закључити из Типика цара Манојла II Палеолога за светогорске манастире. У опасности од напада Турака цар потврђујући већ постојећу праксу, дозвољава замонашеним угледним грађанима (који су даривали манастире) задржавање права доживотног коришћења и плодоуживања на некадашњим поседима, на којима је право располагања прешло на манастире. Манастир као титулар својине над тим поседима има тзв. *голу својину*, која после смрти монаха – поклонодавца, бива комплетирана са преостала два (основна) власничка овлашћења. То може говорити о потреби држањаседа, у случају Типика – од стране монаха, што је необично уколико се узму у обзир општа правила при замонашењу. По нашем мишљењу, то може додатно да посведочи о промени уговорног односа Теодора Ватаца, у сачуваним документима, cf. Actes du Protaton, ed. D. Papachryssanthou, Paris 1975, 257–26.

⁷⁰ Lavra III, n° 170A, l. 1–10.

иначили поклоном са преносом својине без одлагања.⁷¹ Из исправе А сазнаје се да ће кућа на којој је манастир стекао право својине бити предмет закупа, према чему ће се регулисати међусобне обавезе Теодора Ватаца и манастира.⁷² Таква ситуација је, вероватно, одговарала обема странама: била је задовољена потреба манастира да буде носилац права својине на кући, уз могућност да извлачи корист из ње преко закупног односа, као и потреба Теодора Ватаца да остане у државини куће.⁷³

* * *

Једна од карактеристика облигационог права касновизантијског доба јесте губљење особине бесплатности уговора о поклону.⁷⁴ На страни поклонопримца јављају се различите противуслуге, које су некада и утуживе. Ипак, добар део тих *налога* односи се на давања предвиђена типцима манастира, која су, према томе, сврстана у категорију црквеног права. На тај начин ишчежавају традиционалне црте појединих правних послова, које у позновизантијском периоду није штитило *свештовно* већ црквено право.

Обдаривање манастира у новцу или имању, поклонодавца може истовремено поставити у положај повериоца својеврсног доживотног издржавања.⁷⁵ Установа аделфата, која се среће у византијским и српским изворима, подразумева реципрочни однос између поклонодавца и поклонопримца, у којем се поклонодавац појављује и као корисник издржавања, док се манастир којем је поклон учињен појављује као дужник облигације издржавања.⁷⁶ То значи да се у уговору о поклону на страни поклонопримца рађа обавеза, која има и материјалну природу (понекад означавану као *στηρέσιον*),⁷⁷ што би се могло

⁷¹ Ibidem, n° 170B, l. 3–5.

⁷² Ibidem, n° 170A, l. 10–16.

⁷³ Једна од хипотеза приређивача аката о комплексним уговорним односима Теодора Ватаца и игумана Мелетија сачињена је у правцу сагледавања интереса манастира. По том ставу, Мелетије је уговарањем закупнине желео да манастиру обезбеди одређену корист од куће која му је обећана, што је касније преиначено захтевом за даровање куће без одлагања преноса својине, cf. Lavra III, анализа на 190. страни.

⁷⁴ И дефиниција поклона као правног посла усмерена је на опис добровољности давања поклонодавца, а не добротности као одлике правног посла, *Λορεά ἐστὶ τὸ χωρὶς ἀνάγκης διδόμενον*, Ἐξάβιβλος, III, l. 17.

⁷⁵ *Ова сагласносῖй ѿρoшaиa била је ѿoшрeбнa ради ѿнoвaжнoсῖи склoѿљeнoг сῖoрaзyмa и ѿo ѿрвeнсῖeнo за сaмoг дaрoдaвцa кoји је свoјим уcῖyѿкoм сῖишцao извeснa ѿрaвa, oднoснo, нaмeшao је мaнaсῖиру кoмe је уcῖyѿѿкoм вршῖo oдрeђeнe oбaвeзe ѿрeмa сeбῖ сaмoм*, М. Живојиновић, Монашки аделфати на Светој гори, ЗФФ XII–1 (1974) 291–303. Уп. поклон са налогом издржавања, који нема карактер противничности, Маленица, Римско право, 299, в. и А. Гамс, Облигационо и наследно право – допунски материјал уз увод у грађанско право, Београд 1962, 36.

⁷⁶ О аделфатима, најподробније код М. Живојиновић, Аделфати у Византији и средњовековној Србији, ЗРВИ 11 (1968) 241–270. (даље: Живојиновић, Аделфати). О форми и садржини аката који сведоче о аделфатима в. и М. Живојиновић, Акти о аделфатима – прилог византијско-српској дипломатици, ЗРВИ 50 (2013) 663–681. Међу актима бројни су они уговори о поклону којима се истовремено установљава право аделфатора – поклонодавца на издржавање, в. документе из XIV века, Actes de Kutlumus, ed. P. Lemerle, Paris 1988, n° 8, 23; Vatopédi II, n° 129, 135, 145; Docheiariou, n° 57.

⁷⁷ Живојиновић, Аделфати, 242. Аутор на страни 247. објашњава поступак при давању аделфата. Описана су два поступка, од којих је један интерни – манастирски, а други је акт дародавца. Предмет нашег тумачења су исправе писане у првом лицу једнине, које очигледно припадају другом од два описана поступка.

оценити као неприлично доброчиности која традиционално карактерише и углавном елементарно дефинише уговор о поклону. Блиски по правној природи тим располагањима су и поклони учињени манастиру као обавезан улог при ступању у монашке редове, чији је предмет често у изворима називан *ἀποταγή*.⁷⁸ Наишли смо на неколицину таквих примера, које такође, са великом резервом, називамо уговорима о поклону.⁷⁹

Уговор о поклону преноси својину⁸⁰ или друго стварно право,⁸¹ али су познати облици тог уговора чији је предмет облигација.⁸² Преносом одређене облигације врши се њено цедирање, односно, промена повериоца са поклонодавца на поклонопримца.⁸³ Како поверилац има право да захтева одређену чинидбу, то означава његову потенцијалну имовинску корист, која задовољава критеријуме доброчиности код уговора о поклону. Можда бисмо у ту категорију могли да сврстамо пренос специфичног јавноправног односа (*στάσις*), којег је, са свим овлашћењима које подразумева, Димитрије Карвасила *даровао* манастиру Ватопеду, за помен и спас душе.⁸⁴

За византијско облигационо право позног периода карактеристична је и вишеструкост престаџија у једном уговору, на страни оба уговореника. Често се, као што смо видели, такви *безимени уговори* доживљавају као уговори о поклону, искључиво због чињенице да је једна уговорна страна нешто дала (*δο, δίδωμι*), без других захтева.⁸⁵ Понекад, међутим, изражена теретност

⁷⁸ Живојиновић, Аделфати, 245.

⁷⁹ Ради примера, cf. Docheiariou, n° 47 (*παράδοτήριον καὶ ἀφιερωτήριον*).

⁸⁰ Чести су случајеви да се наглашава пренос тзв. *plena proprietas* (*δεσποτικὸν δίκαιον*), права својине које у себи садржи основна овлашћења власника, која је дефинисало римско класично право, уз овлашћења типична за средњовековни појам власништва, cf. Vatopédi II, n° 105 – документ који сведочи о уговору о поклону у коме је наглашено да се преноси *ἴδινα својина* над предметом поклона, преко чињенице да се ради о наслеђеној имовини, *ἐκ γονικῶθεν*, којом је, као таквом, правни претходник, поклонодавац, слободно располагао. О правној природи имовине која је предмет уговорâ о поклону сачуваних у светогорским архивама, в. студију *V. Kravari*, *Les actes privés des Monasteres de l' Athos et l' unite du patrimoine familial, Eherecht und Familiengut in Antike und Mittelalter*, Munich 1992, 77–88. Наглашавање права правног претходника у деривативном начину стицања својине, у уговору о поклону, доказује право располагања предметом уговора, путем правила да *нико не може стићи ишра њевог ишра него ишра је његов њравни ѡреѡходник имао* (*neto plus iuris ad alium transfere potest quam ipse habet*). Готово да нема исправе у којој није наглашен правни основ стицања, делимично и из тог разлога. Такав је случај и са посмртним поклоном Теодора Ватаца, cf. Lavra III, 170A, l. 170. О правној природи баштине, делимично код *E. Patlagean*, *Gonikon – note sur la propriete allodiale a Byzance*, Βυζάντιο - κράτος καὶ κοινὼνία, Athena 2003, 423–435, као и *G. Dagron*, *Hériter de soi-même, La transmission du patrimoine. Byzance et l'aire méditerranéenne*, Paris 1998, 81–99. О начинима стицања својине, оригинарним и деривативним, в. сигилион цара Михаила VIII, Docheiariou, n° 8, l. 14–16. Од литературе, веома користан је преглед начињен у *Bénoit*, *Droit byzantine*, 236–242.

⁸¹ Cf. Vatopédi II, n° 75, у којем је уговорен пренос ужег стварног права од права својине.

⁸² *Маленица*, Римско право, 297.

⁸³ Исто, 310.

⁸⁴ Vatopédi II, n° 72.

⁸⁵ Римско право је познавало тзв. *negotium mixtum cum donatione*, облик двостраног правног посла у којем су престаџије које чине две стране неједнаке, и који, с обзиром на ту околност, није третиран као уговор о поклону, cf. *Berger*, 594. Уп. са овим институтом један од уговора о купопродаји, у којој продавац *οὐραίνια* део цене кушцу. Тај опрост, према већ наведеним карактеристикама уговора о поклону, тумачи се као израз *animus donandi*. *Acta et diplomata graeca medii aevi sacra et profana IV*, eds. *F. Mikloschich, I. Müller*, Vienna 1871, 407–410. Сличну природу има

мешовитих правних послова нагриза свест о доброчиности која карактерише уговор о поклону у тој мери да су такви уговори – делимично недоследно осталим примерима – називани уговорима о купопродаји или размени.⁸⁶ Тако је, у неким случајевима, *уговор о два поклона* назван уговором о трампи (*ἀνταλλάξις ἔγγραφον*). Он свакако нема традиционалну правну природу поклона, пре свега због противуслуге која се отеловљује у престацији уговореној на терет поклонопримца, али не одступа од претходних примера поклона, као ни од законске дефиниције уговора о поклону.⁸⁷

* * *

Предаја млина, поља, винограда, келије и других покретних и непокретних ствари манастиру, од стране лица које има пословну способност потребну за такво располагање, посматрано је као даровање, иако су такве поклоне често пратиле противчинидбе. У Византији позног периода поклоном су се често називали уговори различити по правној природи, уз услов да је *манастир* једна од уговорних страна. Из тих разлога постаје тешко дефинисати битне елементе уговора о поклону. Законска дефиниција из XIV века потврђује ту ширину, ограничавајући поклон на сва *давања* која нису условљена претходном обавезом.

У оквиру дефиниције поклона, том правном послу не би могло припасти располагање испоруком. Поред кључне разлике која подразумева једностраност као одлику правног посла и особеност располагања у вези са смрћу поклонодавца, потребно је напоменути да облигационо право које се конституише на страни легатара, код уговора о поклону *inter vivos*, на страни поклонопримца не постоји. Право не штити обећање поклона, већ учињен дар.

Посебност изражена у византијском праву подразумева употребу уговора о поклону у домену црквеног права, у којем се он, како се чини, трансформише у различите *безимене уговоре*, којима се остварује више циљева. Стварање доживотног издржавања које аделфатору као поклонодавцу припада, додатно и аутентично потврђује двостраност и својеврсну теретност поклона у византијском праву.

Уговори световних или духовних лица са манастирима материјализују се у исправама састављеним у тзв. субјективној форми, што површински приближава поклон једностраним правним пословима. Блискост поклона правним пословима *mortis causa* читава се кроз више нивоа повезаности тог уговора

уговор којим јеромонах Игнатије *продаје* и *поклања* део поља код Солуна манастиру Ватопеду, cf. Vatopèdi II, n° 146.

⁸⁶ Исто важи и за закуп. Два монашка акта сачувана у архиви Кутлумуша сведоче о давању келија у закуп, названих и третираних као уговор о поклону, cf. Kutlumus, n°s 25, 42. Очигледна је разлика у односу на случај преноса облигације закупа на новог повериоца (поклон чији је предмет облигација).

⁸⁷ Један уговор о размени – трампи сачуван је под бр. 4 у издању аката манастира Дохијара. Уп. монашки уговор о размени из архиве Ивирина, Iviron III, n° 76. О тзв. узајамним поклонима, в. општу одредницу *donation* у ODB, I, 648–649, као и опис правне природе тог посла код *Перовић*, Облигационо право, 605. Специфични, узајамни уговор *donatio mortis causa*, између војних лица у римском праву, cf. *Michaelides-Nouaros*, Contribution, 115. За *узајамне поклоне* из X и XI века, у којима је једна уговорна страна светогорски манастир, cf. *Morris*, Reciprocal gifts, 171–193.

са чињеницом смрти. У правном смислу, једина релевантна веза постоји у случају уговора о поклону који се закључује у вези са смрћу њоклонодавца, какав византијски законици познају у два облика. Нама предочени *μετὰ θάνατον δῶρον* прецизиран је модалитетом одложног рока. Моменат преласка власништва али и сврха уговора, чини се, одвајају тај облик поклона *mortis causa* од *αἰτία θανάτου δῶρον*. Поред недостатка извора из правне праксе, видимо да и законски извори понекад бивају недоследни и неодређени у вези са употребом тог термина. Ми сматрамо да је *αἰτία θανάτου δῶρον* уговор о поклону који се закључује у изгледу смрти њоклонодавца, у којем је пренос власништва извршен без одлагања, са раскидним условом. Ипак, теоријски а не докази из правне праксе стварају дојам да се тај појам често среће и као генусни – заједнички за два облика уговора о поклону који се закључују у вези са смрћу њоклонодавца, која је прихватило Јустинијаново право. И док је садржина уговора који се крије под његовим именом донекле остала неразјашњена, највише због недостатка извора који би сведочио о његовој садржини, уверени смо у природу поклона *μετὰ θάνατον δῶρον*. У византијском праву позног периода, то је био уговор који је претпостављао одложен прелазак власништва, као што је показано у примеру, у уговору Теодора Ватаца. Из византијског права, терминолошки и појмовно, посмртни дарови дефинисани су и усвојени у српском средњовековном праву.

Tamara Matović

(Institut d'études byzantines de l'Académie serbes des sciences et des arts, Belgrade)

META ΘΑΝΑΤΟΝ ΔΩΡΟΝ DANS LES ACTES DES MONASTÈRES DE L'ATHOS

Le contrat de donation qui se conclut à l'occasion du décès d'une personne garde certains traits des dispositions unilatérales *mortis causa* même s'il s'agit d'un acte bilatéral. Le droit romain classique a nommé ce contrat *donatio mortis causa* et il avait deux formes qui se concluaient par rapport au but juridique que le donateur voulait réaliser. La seconde forme de ce contrat comprenait la transmission de propriété différée ce qui reportait l'acquisition de la propriété par le donataire jusqu'à la mort du donateur. Bien évidemment ce contrat n'était pas réel vu que, par son apparition, un droit personnel était née entre le donateur et le donataire si bien que le donateur pouvait *en profiter* en différé – dès le moment de délation. Cette particularité relie la seconde forme de la donation romaine en cas de mort ainsi que de disposition testamentaires (par legs), dont les conséquences juridiques seront visibles aussi dans le droit byzantin des périodes tardives.

Avec certaines limites, le droit byzantin a repris les traits romains de la donation en cas de décès. Pourtant, déjà dès l'Eclogie, on trouve la distinction terminologique et notionnelle entre les deux formes du contrat: *αἰτία θανάτου δῶρον* conclu aux cas où on concluait la première forme du romain *donatio mortis causa*, tandis que *μετὰ θάνατον δῶρον* était le contrat où on reportait la transmission de propriété jusqu'au moment de décès du donateur.

Le contrat que nous avons étudié – donation de Théodore Vatatzès au monastère de la Tous-les-Saint – possède toutes les particularités du contrat défini dans les lois comme *μετὰ θάνατον δῶρον*. Bien que la copie donnée soit composée en, soi-disant, forme subjective, on ne peut contester le document conservé qui prouve l'existence du *contrat*. Cette thèse est soutenue par le fait de *novatio* de l'obligation du contrat de donation *post mortem* à un contrat de donation *inter vivos* (Lavra III, 170B). Cette chose peut expliquer *le loyer* que Théodore Vatatzès devait payer au monastère, qu'on peut voir en clause de document A (Lavra III, 170A, l. 10–16).

Les particularités que nous avons rencontrées dans la donation de Théodore Vatatzès sont exactement celles qu'on trouve dans les contrats de donation en Byzance aux XIVe et XVe siècles. Les ordres donnés aux monastères, comme la mention des noms du donateur et de sa famille, l'inscription de la famille parmi les fondateurs, les prières pour la santé etc., sont les *exigences* typiques des donateurs qui font leur donation d'une *causa sui generis*: le salut de l'âme. En analysant les contrats de donation pour le salut de l'âme, nous nous sommes rendu compte qu'ils ne sont pas strictement liés aux donations conclues à l'occasion du décès d'une personne. Ces contrats-là comprennent, si ce n'est pas indiqué autrement, la transmission de propriété sans remise ce qui leur assure le statut des affaires juridiques *inter vivos*.

Beaucoup d'ordres aux donataires sortent parfois du champ du droit ecclésiastique: on trouve les demandes pour l'amélioration des biens immobiliers par changement de la nature de ces biens. Parmi ces demandes, quelques-unes ont eu le niveau de engagement réciproque, ce qui est peu réalisable avec la nature juridique du contrat de donation. Ainsi y trouve-t-on les « contrats innomés » qui, à part les obligations du donateur de donner l'objet de donation, font de nombreuses obligations pour le donataire. Leur nature provient du droit ecclésiastique, et dans un type des contrats assez fréquents, on décèle l'obligation d'entretenir le donateur de son vivant (*ἀδελφῶτον*) ou bien de l'accueillir dans un ordre monastique.

La définition du XIVe siècle décrit précisément le contrat de donation tel qu'on le trouve dans les actes de l'Athos. On considère une donation comme tout ce qui n'est pas conditionné par l'obligation préalable de donner, malgré la bienfaisance traditionnelle.